

Horváth Ödön

Leírhatatlan

Vannak boldogok;
ők mindig mosolyognak,
akár az Isten.

Te szent Száj, aki
szavak nélkül szólalsz meg
a szívünk mélyén.

Valaki, akit
a világ még nem ismer
közöttünk lakik

Egyre erősebb
boldog közelségének
kiáradása.

Aki Neki él,
aki másokat szolgál,
milyen bölcs is az.

Az igaz Tudás:
a bennünk élő Ige
felismerése.

Hogyha magadban
vagy és senki nem zavar,
Ő szólal benned.

Hogyha majd egyszer
földi létünk véget ér,
Ő őrzi álmunk.

Bálint Péter

Anyám: a tanító néni

Anyám időskori intelmeiben és olykor áhítatos, máskor színpadiasan kimért, deklamáló hanglejtésében nagyanyám szavaira és színpadiasságára ismertem, visszhangoztak fülemben képtelenségnek tűnő közhelyei, amelyek mulatságosságukkal és fölfoghatatlan jelentésükkel felbosszantották a környezetében élőket. Ahhoz a második világháború előtt született nemzedékhez tartozott, amelyik a szörnyű családi tragédiák elhallgatását és az örökös félelmet s a félelem következtében kialakított félre- és mellébeszélést, sopánkodást és aggályoskodást kapta örökségül, s ettől az irtózatos örökségtől képtelennek bizonyult szabadulni. Senkit és semmit sem merészeltek néven nevezni, mintha a néven nevezés egyet jelentett volna a lebuktatással, a feljelentéssel, a megnevezett eredeti kilétének azonosításával, márpedig sokan nevet változtattak, ősi családi nevet magyarosítottak, más személy bőrébe bújtak, miként az utóbbi esetre anyai nagyapám esete szolgáltatott példát. Az orosz hadifogság végén kórházba került Ungváron, s mivel 1948-ban, a választások előtt nem engedték haza a tiszteket, egy halott kiskatona okmányaival szökött át a határon, kórházi vagonban, bebugyolált fejjel, hogy az itthoni klinikán mentsék meg az életét. Nagyapám katonabarátait, tisztviselőtársait és a család környezetében felbukkanókat valamilyen feltűnő viselkedése, szokása vagy tulajdonsága alapján szólították; anyám és fiatalabb testvérei élvezték ezt a maszkabált, kitalálósdit, s további ragadványneveket illesztettek a felnőttek mókás megnevezéséhez. A „bajszos bácsiból” ekként lett „harcsabajszos és szotyiköpködő bácsi”; a „hórihorgasból” valamiképpen „tasziszlábú bácsi”, holott a tasziszlábú szó jelentésével aligha voltak tisztában a gyerekek, nyilván hallották valakitől; a „tulipánárusból” a „virágokhoz beszélő mádám”.

Különös módon, negyven esztendei tanítás után, anyám újra elveszítette névmemóriáját, s egészen kínos helyzeteket teremtett azáltal, hogy az embereket újra csak egyfajta ragadványnevek alapján tudta beazonosítani, s ha egy valamikori diákjával találkozott, szemrebbenés nélkül beszélgetett el vele, „fiacskámnak” vagy „kedveskémnek” szólította egyiket vagy másikat, a nemük szerint, s otthon aztán már mint a „kajlafülűről”, a „boltosnő nyafkájáról” beszélt nekünk, akiknek mindegy is lett volna, kiről beszél, Kisről vagy Nagyról, de az a mód, ahogy rögvest egy jellemző történetet kerekített az emlékezetéből megidézett köré, ami nyomán a becenevét kapta társaitól vagy anyámtól, csipkelődésre ingerelt engem s apámat is. „Tanítónéni”, így szólította mindenki, ha megállították az utcán vagy a piacon, falun szokás ez, s az alföldi mezővárosokban mi sem különbözött ebben a szokásban más vidéki városoktól, s hogy nem egészen rossz emléket őriztek róla,

a kedvesség, a tisztelet, az érdeklődés őszintesége igazolta előttem. Ám örökké elképesztett, hogy anyám éppolyan felületes, épületességük ellenére mulatságos életigazságokat mondott búcsúzásként vagy tanácsként számukra, mint amilyeneket nekem is szokott, s kamaszkorom óta kivert a veríték megszívlelendő bölcseleteitől. „Hiába, fiacskám, az ember már csak ott szeretne meghalni, ahol született. Az ősök mellé temetkezni, egy kriptába, szép hagyomány.” „Tudod, kedvesem, kis gyerek kis gond, nagy gyerek még nagyobb. Gyerek nélkül viszont egy fabatkát sem ér, akármit is mondanak”. „Mélyen egyetérték a tanító nénivel, mindenben, kár, hogy megváltozott ez a világ, s nem épp jó irányba”.

A „tanító néniből” amúgy egy sótlan, gyakorta siránkozó, boldogtalanságát levetkezni képtelen, mindennek az árnyoldalát látó s az utóbbi időben már csak a közelítő halálra készülő asszony képe rémlik föl előttem. „Múmiaarc. Halálkészültség.” Emlékszem, olyan precízen követelte meg egy-egy memoriter felmondását, hogy az írásjeleket is hozzá kellett mondanom a szöveghez, „A pontosság kedvéért, Marcikám, jegyezd meg jól, a pontosság”. Ma már tudom, hogy ez a fajta precizitás az irodalmi élmények hiányát vagy az élménnyel azonosulni nem tudását takarta, s ha rá hagyatkoztam volna, egyetlen versre, szövegre sem tudnék undor és berzenkedés nélkül gondolni. Hiába is intett, hogy a memoriter felmondásához nem kell „színészkedni”, mindig is törekedtem egyfajta teátrális átélésre, talán, hogy őt bosszantsam, vagy sajátos élményemnek hangot adjak, fennhangon. Az irkából nem hiányozhatott a sorvezető, „számárvezető, az olyan szeleburdiaknak, mint te vagy olykor, Marcikám, mondd, mi lenne, ha csak öt percig figyelnél a kötelességeidre?”; maszatos kézzel nem foghattam a leckém megírásához, szappannal és körömkefével alaposan meg kellett tisztálkodnom, „A körömödet is, Marcikám, el ne feledd, azt a fekete kis pitykot előcsalogatni, addig dörzsöld a kefével, míg el nem tűnik!”; a töltőtollat pontosan abban a szögben kellett fognom, ahogy megmutatta, nehogy pacát ejtsek a fehér lapra, „Ne nyomd olyan erősen a tollat, átszakítod a lapot!”; s ha a füzet valamelyik sarkában számárfület talált vagy valamiféle rajzocskát, hajlamos voltam ugyanis efféle szórakozottságra, a favonalzóval körmöst kaptam tőle, „Mihez tartás végett, megértetted, Marci? Felelj, s ne durcászkodj!”. A nap legkülönbözőbb időszakában kérdezte tőlem a szorzótáblát, s mint egy papagáj ismételtettem, hogy „egyszer egy az egy, kétszer, háromszor, négyszer egy”; később is próbára tett, a leghelyzetlenebb helyzetekben képes volt ellenőrző kérdésekkel meglepni, tudásomról kikérdezni, s leforrázva álltam előtte, megszeppenülten, hogy ostobának néz, ezért szerettem volna más végösszeget kibökní, csak hogy kizökkentsem magabiztosságából, amit a nála lévő fegyvelmezőeszköz nyomatékosított. „Gyűlölöm a számokat, a prímekeket és törteket!”

Ugyanabba az elemibe jártam, ahol anyám tanított, mérhetetlenül gyűlöltem, hogy a hírem, a tetteim és feleléseim híre mindig megelőzött engem, előttem járt

széleseben, s anyám már a szünetben elővett, a tanári előtti folyosón sopánkodott kifogásolt magaviseletem és trehányságom miatt, aminek híre kellemetlenül érintette, úgyhogy valóságos megváltás volt megszabadulni a „kezei alól”. „Hagyd a gyereket önállóan lenni!”, intette apám, de anyám szemében az önállóság az ellenőrizhetetlenséget, a számonkérhetetlenséget, az eltévelyedést és bünt jelentette; maga sem gondolt bele, ebbéli meggyőződésével mily’ mértékben azonosult a kommunisták elvárásaival, ha ugyanis belegondolt volna, minden bizonytalán épp az ellenkezőjét vallotta volna. Konok volt és következetes; igaz, olykor nem látta át rögtön, hogy rászedik, mivelhogy a maga részéről nem mutatott jártasságot a taktikázásban, a körmönfont beszédben, s mindig csak utólag döbrent rá, hogy némelyek jégre akarták vinni, vagy ármánykodtak körötte. Anyám a maga módján kiszámítható volt, aki ismerte azt a néhány vesszőparipáját és rigolyáját, melyet a tanítókodása során és a családban kialakított, könnyen tudta kezelni; s persze lehetett számítani is rá, kolléganői „zongoracipelőnek” titulálták, aki a munkaközösségben minden feladatot elvállalt, hiba nélkül elvégzett, csak a vezetőséget nem, azt sem bánta, ha emiatt összenevettek a háta mögött, s gúny tárgyává tették munkabírásáért és szolgálatkészségéért. „A tanító néni miért nem párttag? Ha az volna, nem kellene mindent lenyelnie. Még a fiatalok is kihasználják, nem kéne, hogy így legyen”, mondta az iskola egyik takarítónője, ahogy anyám mondta el otthon apámnak, s tudtuk, hogy ez is azon költői kérdések közé tartozik, amilyenekre nem szokott válaszolni. Az apácázárdában töltött évek után, az érettségi előtti év, amikor kényszerűségből átírátták az újonnan létrehozott állami gimnáziumba, ahonnan a tanítóképzőbe mehetett, nemcsak törést okozott az életében, hanem örökös megfelelési kényszert, engedelmisséget, önfegyelmet, a véleménynyilvánítással szembeni óvatosságot alakított ki jellemében, s a törés az idő múlásával komoly konfliktusokhoz és meghasonlásokhoz vezetett, amiről sohasem beszélt előttünk, inkább félre- és mellébeszélt, védekezésképpen.

Nyelvtant és irodalmat is tanított, ellenben, ha „kommunikációs stratégiáról”, „szövegalkotásról és szövegértésről” hallott beszélni, elfintorította az orrát, s olyasfajta érthetetlen locsogásnak tartotta az erről szóló beszédet, amely megméltelyezi a gyermekek életét. „Hogy is mondják, az okosok, fiacskám: metakommunikáció? Hát ez valami olyan fenséges dolog, ami nélkül eddig is jól megvoltunk.” Azt sem tudnám megmondani, hogy miféle véleménnyel volt Anna Karenináról vagy mondjuk Emma Bováryról; gyanítom, mind az asszonyi hűtlenség, mind az írónak tulajdonított erkölcstelenség kiverte nála a biztosítékot, s undorral tette le a regényt, ha egyáltalán végigolvasta, sohasem tudtam erről kifaggatni, pedig könyvtárában fellelhetők voltak e regények, s ennél még frivolabbak is, amit persze a magam részéről cseppet sem bántam, hogy titokban falhattam valamennyit. Mindemellett szívesen meghallgattam volna anyám véleményét az effajta művek-

ról, még ha elképesztő dolgokat és ítéleteket is mondott volna róluk, legalább a saját anyámmal tisztában lehettem volna. Ma már látom, hogy magával viszi a sírba mindazon ki nem mondott esztétikai véleményét, amelyek mögé rejtezett, s amelyekből életstratégiát kovácsolt magának. A velem való ellenkezései, az esztétikai okfejtéseimmel szembeni ellenérzései inkább a bosszantásomra, megfeddéseimre szolgáltak, semmint egyfajta párbeszéd fonálának a felvételére, mindig kitért ugyanis a műalkotások esztétikai alapon történő megvitatása elől, s vagy megvető hallgatásba menekült, vagy számomra értékelhetetlen kijelentéseket tett, amikből inkább csak heves összeszólalkozás következhetett volna, ha hagyom rászedni magam.

Bármennyire a nyelvemen volt, nem mondhattam a ritkuló hajú, bajszot eresztő, az ízületi fájdalmaktól meggörnyedt anyámnak, hogy „Igen, beteg vagyok, okádni volna kedvem magamtól, szédülök, és a szívem is hevesebben kalimpál a megszokottnál. Egyébként a kutya is behúzza a farkát dolga végeztével”, mert tőle megszokott módon végeláthatatlan faggatózásba kezdett volna, mindig tudni szerette az igazat, hogy az általa megtalálni hitt igazságra fényt derítve nyomban közönyös legyen iránta, és szabad utat engedjen képzelődéseinek, az igazság kiszínezésének. De az igazat, hogy egy magnetikus vonzású fiatalasszonnyal töltöttem néhány feledhetetlen órát, és nem volt hol megmosakodnom, illetve a mocskos mellékhelyiségben még vizelni sem volt kedvem, nem vallhattam meg, mert csalásom szörnyűségén sopánkodott volna, effajta épületes beszéddel traktálva eszemet: „Szegény hitvesed, nem ezt érdemli tőled. Olyan, dolgos, becsületes, önfeláldozó asszony, ilyet nem találsz még egyet az életben. Te pedig kockáztatod a szeretetét, a csábító kis lotyókkal megalázod őt, fájdalmat okozol a gyöngéd szívének. Meglásd, még a végén össze is szedsz valamifajta betegséget. Na, akkor jól nézünk ki!”

Nem mondhattam el, hogy Annával akkor először bújtam össze, s ahogy én meg tudom ítélni bizonyos *jelekből*, igazán megbízható és becsületes fiatalasszony, nem az a fajta, akitől bármiféle ocsmány betegséget összeszed az ember, az ocsmány és sorsrontó nemi betegségek gombamód terjedésének idején, mert rögtön avval érvelt volna „Megbízható és becsületes! Ugyan már, hogy is lehetne az, fiam, aki egy nős emberrel csak úgy összefekszik. Az ilyet egészen másnak szokás mondani. Az én időmben cemenének, kapcarongynak hívták az ilyen asszonyokat.” Kegyetlen kritikusa volt nőtársainak, akik gátlástalanul áthágták kikezdhethetlen értékrendje határait, akik a család biztonságából bátorkodtak kilépni a gyanús rivaldafénybe, akik meglehetősen behatárolt gondolkodását megbotránkoztatták kendőzetlenül nyílt és szabados beszédükkel, akik nem voltak rest saját férjük helyett egy nős férfi mellett boldogságot keresni, s akik mindezen botránysos viselkedésük ellenére sem éreztek büntudatot, ami anyám szerint lelketlenségüket és romlottságukat

bizonyította. Mielőtt megfogalmazta volna mondandóját, hangot adott volna véleményének, arcára kiült és egyértelműen olvashatóvá vált lesújtó vagy feloldozó, megmásíthatatlan vagy hirtelen haragjában fakadt véleménye. „Az arca: ítélőtábla. Az a típusú nő, akinek meg sem kell szólalnia, hogy pontosan tudjuk, miről mit gondol. Gondolatolvasóvá, arcleolvasóvá váltam mellette.”

Akaratlan arcrezdülései és kialakított arcjátékai bizonyos esetekben leleplezték, kínos helyzetbe hozták, máskor a szürkeség oltalmát kínálták föl neki, mert az eltelt évtizedek alatt megtanulta, hogyan kerülje el az emberek titkaiban, magánéletében, szokásaiban és vélekedésében kutakodni, összefüggéseket keresni szándékozók, akik egy saját logika mentén írtak jelentéseket különböző hivatalokba. Kiismertem nem túlságosan bonyolult mesterkedéseit, s olykor kedvem támadt évelődni vele, nem elvetemültségből, mint oly sok más korombeli, akik szégyellték, hogy falusi édesanyjuk képtelen tájékozódni a modern világban, helytelenül ejti ki a divatos angol szavakat, meglehetősen maradi elképzeléssel rendelkezik a pénz szerepéről; évelődésem inkább saját bizonytalanságaim álcája volt. Mintha az ötvenhez közeledve semmi sem akaródzott volna olyan egyértelmű, bizonyos és megfellebbezhetetlennek lenni, mint volt akárcsak egy évtizeddel korábban, mindamelllett, hogy a rögeszméim és rigolyáim a magam számára is a kétségbevonhatatlanságot sugalmazták. „Tán a te idődben, mama, a nők nem tették-e próbára csáberejüket, hogy titkolt vágyaikat kiélve uralkodhassanak a férfi lappangó szenvedélyén, gyengeségén?” De cseppet sem hoztam zavarba, kihúzta magát az én tőpörödött, aszalt szilvára emlékeztető anyám, s öntudatosan tette föl az unalomig ismert lemezeit, amelyek neveltetésem szerves részét képezték, s oly sokszor hallottam őket, hogy tagadhatatlanul is neveltetésem szerves részévé váltak, hiába hadakoztam ellenük. „Már hogyne, a te Baltazár bácsikád, aki egy zsidó nőt vett feleségül, mindig hitvese barátnőinél keresett enyhülést, valahányszor csak, hogy is mondjam, a tisztulás napjait élte Klára asszony. S még csak bűnös dolognak sem tartották ezt a félrehúzást, mintha természetes lett volna ez a szédelgés”. Tudtam, hogy anyám puritán szemléletét sértette a családi legendáriumban botránykönek elkönyvelt különc és élveteg bácsikám titokzatos magánélete.

Részlet a szerző Hangok csupán című regényéből